УДК 82-2

Ф.Х. Миңнуллина

СУГЫШ ЧОРЫ ТАТАР ДРАМАТУРГИЯСЕНДӘ ЗАМАН ҺӘМ ГЕРОЙ

В статье проведен краткий обзор общих тенденций развития татарской драматургии 1941–1945-х гг.. Определены изменения концепции героя, основная тематика и идейно-эстетические особенности татарской советской драматургии изучаемого периода.

Ключевые слова: татарская драматургия, герой, конфликт, драма, трагедия.

The article provides a brief overview of the general trends in the development of Tatar drama in the 1941–1945's. Changes in the concept of the hero, the main theme and ideological and aesthetic features of the Tatar Soviet dramaturgy of the studied period are determined.

Keywords: Tatar drama, hero, conflict, drama, tragedy.

Сугыш еллары татар драматургиясенең тематик-проблематик колачын заман таләбе билгели. Бу елларда язылган сәхнә әсәрләренең үзәгенә совет халкының илбасарларга каршы бердәм көрәше куела, гуманизм, фашизмга нәфрәт, Ватан азатлыгы, халыкның җиңелмәс көче, героик сыйфатлары, саф мәхәббәт, фидакяр хезмәт кебек мәсьәләләрне яктыртуга игътибар бирелә. Бу елларда «Ватан өчен!», «Җиңү өчен!» лозунглары гомумән әдәбиятны иңләп ала. Патриотик пафос алга таба да сугыш темасына язылган әсәрләрнең үзәгендә тора. Батыр солдат, тыл тормышында хезмәт куйган, ил өчен үз гомерен аямаган каһарман образлар алгы планга чыга. Ә. Фәйзинең «Шәмгун Тависов», «Үз ялганнарының корбаны» (1942), «Юләрләр йортындагы вакыйга», «Акчарлаклар» (1941–1949) пьесалары сугыш вакыйгалары турында сирәк комедияләр буларак игътибарны җәлеп итәләр. Совет халкының 1941–1945 елларда немец-фашистларга каршы алып барган көрәше М. Әмир («Миңлекамал», «Тормыш җыры»), Т. Гыйззәт («Төнге сигнал», «Изге амәнәт»), Н. Исәнбәт («Мәрьям»), Ф. Кәрими («Шакир Шигаев»), Р. Ишморат («Кайту») һ.б. авторларның драмаларында урын ала.

Сугышның башлангыч чорында язылган пьесалар, нигездә, совет кешесенең героизмын, батырлыгын, тырышлыгын, фидакярлеген романтик рухта һәм поэтик яңгыраашта бирүләре белән үзенчәлекле (Т. Гыйззәт. «Төнге сигнал»; М. Әмир. «Партизан Иван»; Н. Исәнбәт. «Мәрьям»; Р. Ишморат «Ватан кызлары»; Г. Насрый. «Таныш кешеләр», «Патриотлар семьясы»). Героик эчтәлекле әсәрләрнең поэтик күтәренкелеге, лиризмы ватандашларның оптимистик рухына, җиңүгә ышанычына, матур киләчәккә зур өмет белән яшәвенә нигезләнә. Р. Ишморатның «Кайту» (1942), М. Әмирнең «Миңлекамал» (1944) пьесалары, К. Нәҗминең «Фәридә» (1944) драматик поэмасы кебек

әсәрләр бу яктан иң характерлы үрнәкләр булып торалар [Ханзафаров,1989, б. 345].

Бөек Ватан сугышы еллары пьесаларын тематик яктан түбәндәге төркемнәргә бүлеп карарга мөмкин:

1. Фронт: Н. Исәнбәт. «Мәрьям»; Ф. Кәрим. «Шакир Шигаев».

2. Дошман тылындагы көрәш: М. Әмир. «Партизан Иван»; Т. Гыйззәт. «Ил агасы» (1941), «Төнге сигнал» (1941).

3. Тыл тормышы: Р. Ишморат. «Кайту» (1942); М. Әмир. «Миңлекамал».

4. Фольклор материалларына нигезләнеп иҗат ителгән сәхнә әсәрләре: Н. Исәнбәт. «Җирән Чичән белән Карачәч Сылу», «Түләк» һ.б.

5. Тарих һәм тарихи шәхесләр: Н. Исәнбәт. «Мулланур Вахитов», «Гөлҗамал» һ.б.

Т. Гыйззәтнең 1930–1950 еллар иҗаты Бөек Ватан сугышы фаҗигаларын, Ватанны саклау темасын яктыртуы белән үзенчәлекле. Драматургның «Таймасовлар», «Төнге сигнал», «Изге әманәт», «Чын мәхәббәт» драмаларында әдип фашизмга каршы көрәшкә күтәрелгән халык вәкилләренең сугыш кырындагы һәм тылдагы батырлыкларына дан җырлый. Т. Гыйззәтнең ак финнар белән сугыш башлану көннәрен чагылдырган «Таймасовлар» (1939) пьесасында фашистларның совет иленә һөҗүм итү ихтималлыгына ишарә бар. Г. Кутуй фикеренчә: « Таймасовлар семьясында без үзебезне, үзебез белән бергә яшәгән дусларыбызны, иптәшләребезне күрәбез... Совет патриотизмы чиксез: бездә бөтен халык – бер кеше өчен, бер кеше бөтен халык өчен яши... Таҗи Гыйззәт иптәшнең патриотик хис белән язылган бу яңа әсәре Татар дәүләт академия театрында әнә шулай яңгырады» [Кутуй, 1941]. Ә. Закирҗанов фикеренчә, драматургның «Мактаулы заман» (1935), «Таймасовлар» (1941) кебек пьесалары заман рухын чагылдыруы һәм чорга туры килгән геройларны сәхнәгә менгерүе белән игътибарга лаек» [Закирҗанов, б. 345]. Совет патриотизмы темасын калку итеп күтәргән бу әсәр өч бертуган Таймасовларның, фин сугышы фронтында батырлыклар күрсәтеп, җиңү яулап әйләнеп кайтуларын сурәтли. Яңа гына мәктәп тәмамлаган Марат Таймасов исә аеруча зур каһарманлык күрсәтә. Ул кышкы салкын көнне агымсуны йөзеп, чолганыштан чыга, машинага утырып, дошман тылына керә. Дошманны җиңел генә тар-мар итеп, батырлыклар кылу – шул чорга хас күренеш. Сугыш пьесада гадиләштереп, беркатлырак итеп бирелә. Дөрес, анда совет кешеләренең матур уйлары, «Таймасовлар танк экипажы»н төзегән гаиләнең героик эшләре турында шактый мәгълүмат бар. Әмма сәхнә әсәренең спецификасы ноктасыннан карaганда, пьесаны көрәшсез тасвирлау, геройларның батырлыгы башка персонажлар сөйләменнән генә билгеле булуы аны шактый ук кызыксыз итә, ярлыландыра.

Сугыш елларында татар халкы, совет иленең барлык тугандаш халыклары белән бер сафта дошманга каршы көрәште. Т. Гыйззәт-

нең «Ил агасы», «Төнге сигнал» (1941), М. Әмирнең «Партизан Иван» кебек сәхнә әсәрләре дә – шуның мисалы. Әсәрләрдә Бөек Ватан сугышы еллары героизмы партизаннар хәрәкәтен сурәтләү аша тергезелә. Дөрес, бу әсәрләр сугыш хакыйкатен һәм дәһшәтен реалистик чагылдыруда беренче адым гына булып тора һәм геройларның кылган батырлыклары да ышандыру көченә ия түгел. Т. Гыйззәтнең «Төнге сигнал» драмасында да батырлык бик җиңел эшләнә: дошман тылына әйләнгән авылдагы Антон картның өендә, яшерен мич куышында качып калган яралы кызылармияче Мансур немец солдатларын берүзе юк итә, партизаннарга авылга һөҗүмгә күчәргә сигнал бирә. Әсәр, әлбәттә, фронт чынлыгыннан байтак ерак тора. Әмма вакыйгалар динамикасы, көтелмәгән маҗаралар тамашачыны киеренкелеге белән мавыктыра, халыклар дуслыгы идеясе, дошманга чиксез нәфрәт аңа сәхнә тормышын тәэмин итә. М. Әмирнең «Партизан Иван» дип исемләнгән пьесасында кискен интригалар ярдәмендә характерлар шактый ук тулы ачылалар. Дударь Иван гаиләсендәге бердәмлек, дошманга карата аяусыз булу — совет партизаннарының көчен, аларның аң һәм физик сәләтләрен билгеле бер дәрәҗәдә ачып бирә. Биредә Иван Дударьлар гаиләсенең кыюлыкларын, Бойкодагы җитезлекне, Васюк, Мостафа кебек Кызыл Армия сугышчыларының батырлыкларын, колхоз хуҗалыгы белән оста җитәкчелек итүче, сугыш шартларында кешеләрне үз артыннан ияртә алучы Иван Дударьның эш-гамәлләрен мисал итеп китерергә мөмкин. Шулай да, бу М. Әмирнең «Партизан Иван» (1941), Т. Гыйззәтнең «Төнге сигнал» (1941) пьесалары чынбарлыктан ерак торган сәхнә әсәрләре буларак кабул ителәләр.

Я. Агишев фикеренчә, Т. Гыйззәтнең Бөек Ватан сугышы темасына караган «Изге әманәт» (1945) драмасы язучы иҗатында мөһим урын алып тора. Мәкалә авторы язганча, әсәрдә Ватанны саклауда халкыбызның патриотик батырлыгы, бердәмлеге реаль образлар ярдәмендә ачып бирелә [Агишев, 1946]. Т. Гыйззәт әлеге пьесасын иҗат итү максатын күздә тотып, 1944 елның май-июнь айларында Донбасста, татар шахтерлары яшәгән шәһәрләрдә була. Биредә күргәннәрен, үз фикерләрен очеркларында да язып чыга. «Татарлар» дип аталган язмасы – шуларның берсе. «Ватан сугышы башланып, Донбасска куркыныч туу белән, татарларның кайберләре эчке Россиягә кайтканнар. Кайберләре, немец оккупациясе астында калып, төрле авырлыклар кичергәннәр. Оккупация вакытында татарларның бер өлеше, Германия командованиясенең аерым приказлары буенча, завод, шахталарда эшләргә мәҗбүр ителгәннәр... Бик күп кенә яшьләр Германиягә эшкә көчләп озатылган. Икенче өлеше – Германиягә озатылу, завод-шахталарда эшләү каторгасыннан котылу теләге белән, массовый рәвештә авыл хуҗалыгы районнарына китеп эшлиләр....» [Гыйззәтов, 2000, б. 68], – дип яза ул. Әсәрнең үзәгендә дошман әсирлегендә калган Донбасс җирләрендәге хәлләр, төрле милләт вәкилләренең илбасарларга каршы көрәше, фаҗигалы язмышлары урын ала. Биредә

татар халкы һәм башка милләт вәкилләре бердәм рәвештә Ватанны азат итү, бәйсезлек өчен гомерләрен кызганмыйча көрәшәләр. Вакыйгалар сугышның беренче елларына карый. Донбасс шахтерлары арасында күмер чыгару остасы булып танылган Гыйният Галимҗанов гаиләсе фашистлар тылында кала. Шахта мөдире булып эшләгән Фуат әтисе Гыйнияткә шахтаның планын сакларга тапшыра. Драмада Мастер Гыйният, шахта мөдире Фуат, стахановчы Остап, партизан Мартынов кебек фидакяр геройлар бу планны дошман күзеннән саклау (изге әманәт) өчен җитди көрәш алып баралар. Илбасарлар, стратегик әһәмияткә ия документны эләктерү нияте белән, Гыйниятне кулга алалар. Үлем алдында торуын белсә дә, драманың герое Ватан азатлыгы өчен үз-үзен аямый, батырларча үлемгә бара. Хәзинә әбинең әлеге планны яшереп кала алуы, Гыйниятнең аның өчен гомерен бирүе тирән фәлсәфи эчтәлеккә ия. Ул совет кешеләренең киләчәктәге якты көннәре символы дәрәҗәсенә күтәрелә. Финалда Фуатның бу планны югары тотуы, фашистлардан үч алырга ант итүе дә – шуның ачык мисалы. Әсәрнең исеме дә тирән мәгънәгә ия: оккупациядә калучылар Ватаннарына булган мәхәббәтләрен саклап калалар. Гыйният, Лида, Нәҗия, Әсфан кебекләр үлемгә баралар, дошманга бирелмиләр. Аларга илбасарларга гына түгел, ә дошманга хезмәт итүче Әбүзәр, Асия кебек хыянәтчеләргә каршы да көрәшергә туры килә. Шушы конфликтка бәйле рәвештә, әсәрдә гаилә драмасы, фаҗигалары калкып чыга. Сөйгәне Әсфанны үзе дә белмичә дошман кулына тоттырган Нәҗия драмасы, Әсфанның җизнәсе Әбүзәрнең, дошманга ярарга тырышып, кодасы Гыйниятнең фаҗигалы үлеменә сәбәпче булуы шундыйлардан. Әсәр сугыш вакыйгаларын психологик яктан нигезле һәм дәлилле итеп ачуы ягыннан да, сәнгатьчә эшләнешнең югарырак булуы белән дә, характерлар бөтенлеге, геройларның үз амплуаларында тулырак ачылу җәһәтеннән дә отышлы [Драматургиядә утлы еллар авазы, 2010, б. 5]. Гомумән, татар әдәбиятын тамырдан үзгәрткән сыйфатларның берсе – тирән психологизм һәм гомумкешелек фәлсәфәсе белән сугарылган булу. Бу яктан Н. Исәнбәтнең «Мәрьям», Ф. Кәримнең «Шакир Шигаев» сәхнә әсәрләре игътибарга лаек.

Дошман ягында хезмәт итүче образлар Н. Исәнбәтнең Бөек Ватан сугышы елларында, халыкның тылдагы батырлыкларына багышлап язылган «Мәрьям» трагедиясендә урын ала. Башка милләтләр белән бергә, татар халкының данлыклы уллары һәм кызлары да батырларча сугышалар, Ватанны немец вәхшиләреннән саклау өчен үзүзләрен аямыйлар. «Нәкый Исәнбәт иптәш “Мәрьям” пьесасын әнә шул көрәшнең бер героик эпизодын, батыр көрәшчеләрен һәм дошманның ерткычлыгын күрсәтүгә багышлаган», – дип яза Х. Хәйри, әсәрне бәяләп. Пьесада, нигездә, Кызыл Армиянең вакытлыча чигенү моментында туган хәлләр бирелә. Совет патриотлары – колхозчылар, партизан отряды оештырып, дошман тылында көрәш ачалар. Трагедия үзәгенә тыныч профессия кешеләре алына. Алар арасында гуманистик идеяләр белән яшәгән шәфкать туташлары Суфия белән Мәрь-

ям, гади авыл халкы бар. Әсәрнең төп геройларының берсе Мәрьям тыйнак, сабыр характерлы, мәхәббәт романтикасы белән чолганган кыз, укытучылык эшен калдырып, җиребезне басып алучылардан саклаучылар сафына баса. Әсәрдә чолганышта калган авыл халкының сугышның беренче көннәрендә югалып калуы, тәҗрибәсезлеге кебек вакыйгалар сурәтләнә. Алар бу сугышны чик буендагы бер бәрелеш буларак кына кабул итәләр. Биредә сугыш кырындагы тәҗрибәсезлек, төгәлрәк әйткәндә, дошманны танымаудагы тәҗрибәсезлек трагик хата булып тора. Мәрьям Иоһанның, совет сугышчысы киемен киеп, яшь сабый Илдүсне күтәреп килгәндә, «үзебезнекеләр» дигән сүзенә ышанып, төзәтеп булмаслык, ахырда фаҗига белән тәмамланачак трагик хата ясый (кызны дар агачына асып куялар). Илбасарлар кулына әсирлеккә төшкән кыз үлемне горур каршы ала. Мәрьямне аскан вакытта да, аның иң соңгы сүзләре Ватаны, туган җире, туганнары турында була. Ул, туган иле ягына карап: «Юк, минем илем бу якта. Хуш, әни! Газиз туган халкым! Күземнең соңгы нуры сиңа булсын!» – ди. Дошман солдаты, яшь кызның бу рухи көчен күреп, тетрәнеп китә. Пьесада хыянәтче Захар һәм немец ефрейторы Иоһан образлары чынбарлыктагыча гәүдәләндерелгәннәр. Алар кабатланмаган оригиналь образлар буларак тәкъдим ителгән. Дошманны тискәре амплуага куйган әдәбиятта бу яңалык була. Драматург үз геройларының «тормыш тарихын», теләк-омтылышларын ачып бирә. Мәрьям кебек фидакяр геройлар туган нигезе, иле өчен гомерләрен бирсәләр, элеккеге кенәз, эмигрант Лыков исә дошман ягында тәрҗемәче вазифасын башкара. «Әйе, мин – Лыков. Сез мине беткән иде дип уйлаган идегезме? Урманны кистегез, җиремне сөрдегез, менә хәзер мин кайтып, сезнекеләрне тагын җиремнән сөрәм, туташ» [Исәнбәт, 1968, б. 217], – дип аңлата ул үзенең эш-гамәлләрен. Әйтергә кирәк, язучының 1956 елда язылган «Муса Җәлил» трагедиясендә дә драматург сугыш фаҗигасында буыннар, милләтләр фаҗигасын чагылдырырлык геройларны әдәбият мәйданына чыгара. Н. Исәнбәт туган җирләреннән Алман иленә күчеп киткән, туганлык җепләрен югалткан Зәбир Альбиков нәселенең өч буын вәкилләрен сурәтли: Зәбиргә, Лыков кебек, туган җиренең малы гына кирәк; улы Фәрит туган телен оныткан, халкының милли йолаларын белмәгән һәм белергә теләмәгән каты күңелле кеше булып үсә, гореф-гадәтләреннән, теленнән аерылган, туган халкының җырын ишетүгә сусап яшәгән Газизә карчык туган туфрагына кайтып үлү теләгенә дә ирешә алмый.

Фронт тормышы уңышлы ачылган «Шакир Шигаев» (1944) пьесасында Ф. Кәримнең үзәк герое – разведка офицеры Шакир Шигаев. Пьесаны композицион яктан бер максат – күпер шартлату бурычы бәйләп тора. Әлеге әмерне үтәү җанны кызганмауны таләп итә. Үзәк герой җитди сынау кичерә. Драматик конфликт шәхеснең рухи дөньясына күчә: кешенең мораль бөеклеге романтик яссылыкта раслана [Ханзафаров, 2017, б. 345]. Н. Исәнбәтнең «Түләк» (1942) драматик поэмасының нигезен дә халыкта яшәгән өмет-хыяллар,

легенда-риваятьләр тәшкил итә. Н. Исәнбәт либреттосына Н. Җиһанов иҗат иткән «Түләк» операсы театр сәхнәләрендә зур уңыш белән бара. Текст болгарларның илбасарларга каршы көрәшенә багышланган, әлеге каршылыкны Алимбәк ханның кызы Аембикә белән Түләк арасындагы мәхәббәт тагы да кискенләштерә. Кыз тарафыннан кире кагылган Сартлан Болгар иленә монгол гаскәрләрен алып килә. Бу көрәштә хан да, аның кызы Аембикә дә үтерелә. Халык авыз иҗатындагы кебек үк, кол анадан туган, кыерсытылган, әмма Ватаны, мәхәббәте өчен җанын да кызганмаган Түләк, халкын яклап, дошманга каршы күтәрелә. Әсәрдә аның бабасы – чал чәчле ил карты образы бар, ул «Идегәй» дастанындагы халкыбызның үткән тарихын гәүдәләндергән Субра кебек ил агасы булып күзаллана [Ханзафаров, 1982, б. 111]. Язучының «Җирән Чичән белән Карачәч-Сылу» комедиясендә коралны көрәшкә акыл, үткенлек, зирәклек каршы куела. Төп каһарманы Җирән хезмәт кешеләрен чит илләргә ялланган солдат, кәнизәк итеп озатуга, өстен сыйныфларның үз ватандашларын сатып табыш алуларына каршы чыга. Ул илләр арасындагы бәхәсләрне тыныч юл белән хәл итә: хан да аның шәхси хокукларын таный, егетне ирекле дип белдерә. Җирән Чичән – шулай ук халык үзе тудырган образ. Н. Исәнбәт Карачәч-Сылу һәм Җирән Чичән образларында халыктагы җорлык, тапкырлык, акыл көче кебек сыйфатларны туплап бирә. «Түләк», «Җирән Чичән белән Карачәч Сылу» (1942) кебек әсәрләрдә драматург хакыйкатьне, халык мәнфәгатьләрен яклап чыккан геройлар – халык арасында гасырдан гасырга күчеп яшәгән экияти каһарманнарны тергезә. Тарихи трагедияләрдән булган «Идегәй» (1938–1941) илдә патриотик рух күтәренкелеге хөкем сөргән чорда заказ белән иҗат ителә. Н. Исәнбәт эпосның 17 вариантын файдаланып, җыйнама вариант әзерли һәм аны 1940 елда «Совет әдәбияты» журналында махсус язылган мәкалә белән бастырып чыгара. С. Липкин эпосны рус теленә тәрҗемә итә башлый. Трагедия Казанда күрсәтелә, 1941 елда Мәскәүдә буласы татар әдәбияты һәм сәнгате декадасы программасына кертелә. Әмма сугыш башланып китә. 1944 елның 9 августында ВКП(б) Үзәк Комитеты тарафыннан кабул ителгән «Татарстан партия оешмасында масса-политик һәм идеологик эшләрнең торышы һәм аларны яхшырту чаралары турында» дигән карарда татар халкының «Идегәй» дастанына «ханнар-феодаллар эпосы» дигән нахак бәя бирелә. Аны халыкка каршы юнәлдерелгән әсәр дип атыйлар. Н. Исәнбәт иҗат иткән трагедия дә шундый ук язмышка дучар була. «Идегәй» дастаны 1980 еллар ахырында гына халыкка кайта. Н. Исәнбәт әсәрендә Идегәй образы, изелгәннәрне яклаучы буларак, тарихка һәм халык авыз иҗатына (дастанга) тугрылыклы рухта языла. Ул – кыю хәрби җитәкче, дәүләт эшлеклесе, драматик язмышлы ата, ил азатлыгы һәм иминлеге өчен көрәшүче фидакяр. Заман «тәнкыйтьчеләре» Идегәйне «хезмәт иясе вәкиле» буларак сурәтләргә тәкъдим итәләр. Алай тарихилык бозылачак дип, Н. Исәнбәт башка юл таба: эпоста булмаган «хезмәтияләре»н әсәргә кертә (Янбулат, сукачы Кил-

мәт, Чулпан һ.б.) [Ханзафаров, 2017, б. 251]. Трагедиядә халык дастанын турыдан-туры кабатлау юк. Үзәк конфликт итеп Идегәй белән Туктамыш хан арасындагы көрәш алына, дәүләт язмышының аерым бер кешеләр холкына, теләк-омтылышларына мәгълүм дәрәҗәдә бәйле булуы тасвирлана.

1944 елның 28 мартында Татарстан Сәнгать эшләре идарәсе заман һәм тарих темасына караган пьесаларга конкурс оештыра. Батырлык, героика хакында язу, көрәшкә рухландыру драматургиядә тарихи теманың популярлашуына китерә. М. Гали, Х. Уразиковларның «Каюм Насыйри» (1944), Н. Исәнбәтнең «Нур Заһит» («Мулланур Вахитов»), «Гөлҗамал» (1944) кебек сәхнә әсәрләре әдәбият мәйданына чыга. Мәсәлән, Н. Исәнбәтнең «Мулланур Вахитов» (1943–1944) героик драмасында Октябрь инкыйлабы һәм Гражданнар сугышы елларында эшче-крестьяннарга бәйсезлек яулау юлында үзен корбан иткән каһарман М. Вахитов гәүдәләнә. Н. Исәнбәтнең «Гөлҗамал» драмасында татар халкының XIX гасыр ахыры – XX гасыр башы татар тормышы, татар театрының беренче адымнары тасвирлана. Үзәктә – беренче татар актрисасы Гөлҗамал һәм алдынгы карашлы зыялылар, татар театрын үстерүче яшьләр. Вакыйгалар барышында бу фидакярләрнең авыр язмышы, труппа эчендәге каршылыклар, Гөлҗамалның «Сәйяр» төркеменнән китеп, Уфада «Нур» татар театры труппасы оештыруы барлык нечкәлекләре белән сурәтләнә. Үткән тарихка мөрәҗәгать итеп, драматург тигезлек, туганлык, ирек, бәхет кебек мөһим гомумкешелек кыйммәтләре өчен көрәшү мәҗбүрияте проблемасын күтәрә. Әмма ВКП(б) ҮКның 1944 ел 9 август карары белән татар әдәбиятында һәм сәнгатендә тарихи темаларны яктыртуга киртә куела.

Сугышның башлангыч чорында язылган сәхнә әсәрләрендә, нигездә, совет кешесенең героизмы, батырлыгы романтик рухта яктыртылса, чынбарлыктан ерак булган вакыйгалар бирелсә, соңрак Р. Ишморатның «Кайту» (1942), М. Әмирнең «Миңлекамал» (1944) К. Нәҗминең «Фәридә» (1944) кебек реалистик пьесалары иҗат ителә [Шәрипова, 2022, б. 96].

Ватан сугышы чоры драматургиясен өйрәнгәндә хезмәт ияләренең тылдагы батырлыкларын да читләтеп үтү мөмкин түгел. Мәсәлән, 1944 елда М. Әмир сугыш чоры авылы һәм авыл кешесенең героик хезмәтен, көнкүрешенең авырлыкларын күрсәткән «Миңлекамал» драмасын яза. Г. Кашшаф билгеләгәнчә, ««Миңлекамал» драмасы сугыш чорындагы колхозчылар массасын объектив гәүдәләндергән художество әсәре һәм ул татар совет әдәбиятының бүгенге юнәлешен характерлавы белән дә әһәмиятле» [Кашшаф, 1941, б. 67]. Бу әсәрдә Бөек Ватан сугышы чорында тылдагы халык язмышы, көнкүреше сурәтләнә. Әдипнең максаты — шул чордагы тыл каһарманнарының батырлыгын укучыга җиткерү. Сәхнә әсәрендә реаль тормыш тасвирлана, шул заман өчен характерлы булган типик вакыйгалар, ситуацияләр бирелә, шактый тулы эшләнгән җыйналма образлар урын ала.

Татар драматургиясендә үз вакыты өчен өр-яңа образ, көчле шәхес буларак тәкъдим ителгән Миңлекамал ярдәмендә, автор кешенең ныклыгын, тормышның бик авыр вакытларында кыю булып кала алуын тасвирлый. М. Әмир аерым колхозларның таркаулыгын кызыклы детальләр аша бирә. Символ рәвешендә районның сәгате бер сәгатькә ким сугу – шуның бер мисалы. Миңлекамал үзен таркалып барган «Яшел алан» колхозының рәисе итүләрен сорый һәм, бар көчен җыеп, авырлыкларга каршы бара, аның үзенә төшенкелеккә бирелергә рөхсәт итми яшәве, хезмәт итүе алгы планга чыгарыла. Авылда эшче куллар җитми, техника юк, маллар ачтан үлә, соңгы атлар да фронт өчен дип алына. Әмма аның ихтыяр көче шулкадәр зур, хатын-кызлар, картлар, яшүсмерләрне дә армый-талмый эшләргә этәрә, көч бирә, башкалар өчен үрнәккә әверелә. Биредә, М. Әмир сугыш чоры шартларында тылда хезмәт куйган хатын-кызны беренче планга куя. Миңлекамалның иң дөрес юлы – яшьләрне үз белдекләре белән эшләтмәвендә, аларны картларның ныклы күзәтүе астына куюында. Аерым кискен моментта Мәхмүтнең яңагына сугып җибәрүе дә психологик яктан аклана. Ул шул вакытта кырыслык һәм апа шәфкатьлелеге дә күрсәтә. Хезмәт патриоты, тормыш һәм көрәш эчендә кайнарга омтылучы актив шәхес буларак ачыла. Фронттан иренең үлүе турында хәбәр килү дә, ягъни геройның шәхси трагедиясе дә аның ихтыяр көчен сындырмый. Шунысын да әйтергә кирәк: тыл тормышын сурәтләгән әсәрләрдә дә психологик анализ, кешенең күңел дөньясына үтеп керү тирәнәя. Р. Ишморатның «Кайту» пьесасы да – шундый әсәрләрнең берсе. Әсәр авторы сугыш кырында яраланып, гарипләнеп кайткан фронтовик Хәмитнең, аның якыннарының рухи дөньясын бөтен тулылыгында ачып бирә. Психологик кичерешләрне ачу ягыннан колхоз председателе Мөршидә образы да игътибарга лаек. Чиста, саф күңелле, әхлаклы бу ханымны авырлыклар сынап кына тора: ире Хәмитнең үлүе турында хәбәр алуы; вакытлар үтү белән ялган гайбәт таралу (авыл советы председателе Ильяс белән чуалу). Бу хәлләр Мөршидәне олы максатларыннан аера алмый, ул авырлыкларны җиңеп, эшен дәвам итә, үзен гарип, артык дип санаган Хәмитне тормышка, хезмәткә кайтара, яшәүгә өмет уята.

Гомумән, сугыш чоры татар драматургиясендә тыл геройлары, Ватан сакчылары: партизаннар, разведчиклар, шәфкать туташлары һ.б. алгы планга чыга. Татар драматурглары кешеләр аңындагы үзгәрешләрне тасвирлау аша каһарман татар кешесе концепциясенең татар әдәбиятындагы үзгәрешен күрсәтәләр. Тематик яктан сугыш чоры драматургиясе разведчиклар тормышын, партизаннар кыюлыгын, фашистлар кылган җәбер-золымны, әсирлекне, тылдагы тормышны сурәтләү ярдәмендә киңәя, тармаклана.

Бу чор әдәбиятының үзенчәлеге – яшәү һәм үлем, ирек һәм коллык, батырлык һәм куркаклык, фидакярлек һәм хыянәт төшенчәләре арасына кеше җаны, рухы куелуда.

Әдәбият

Агишев Я. Изге аманет // Красная Татария. 1946. 23 июля.

Ахмадуллин А.Г. Татарская драматургия: истоки и проблемы. Казань: Татар. кн. изд-во, 2012. 511 с.

Гыйззәтов К. Таҗи Гыйззәт // Т. Гыйззәт Татарлар. Казан: Мастер Лайн, 2000. Б. 67–70.

Драматургиядә утлы еллар авазы: гомуми белем бирү мәктәпләре, урта һәм югары педагогик уку йортлары өчен уку әсбабы. 15 томда. 3 т. Казан: Татар. Республикасы «ХӘТЕР» нәшр., 2010. 5 б.

Закирҗанов Ә. Иҗат тылсымы: әдәби портретлар, күзәтү мәкаләләре, рецензияләр. Казан: Мәгариф – Вакыт, 2022. 416 б.

Исәнбәт Н. Сайланма әсәрләр: 3 томда. 3 т.: пьесалар. Казан: Татар. кит. нәшр., 1968. 217 б.

Кашшаф Г. Патриотизм көче // Совет әдәбияты. 1944. № 5. Б. 67.

Кутуй Г. Таймасовлар // Кызыл Татарстан. 1941. 31 июль.

Ханзафаров Н. Татар әдәбияты тарихы : 6 томда. 5 т.: Бөек Ватан сугышы һәм сугыштан соңгы еллар әдәбияты (1941–1960). Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. 447 б. 536 б.

Ханзафаров Н. Нәкый Исәнбәт драматургиясе. Казан: Татар. кит.нәшр., 1982. 181 б.

Ханзафаров Н. Татар әдәбияты тарихы: 8 томда. 5 т. : XX йөзнең 20–50 нче еллары. Казан : Татар. кит. нәшр., 2017. 2017. 623 б.

Шарипова А.С. Татарская драматургия XX – начала XXI века: проблема инварианта. Казань, 2022. 336 с.

Миңнуллина Фатыйма Хәлиулла кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре